

JEKLI ÁGNES - HOSSZU ERZSÉBET

Open Doors

Menekültügy design szemlélettel

„Minden ember designer” – hangzik Victor Papanek elhíresült mondata. Mi is valójában egy designer célja? A tervezői szakma által elsajátított tudás valóban változást idézhet elő. A szociális design olyan szükségleteket hivatott kielégíteni, amelyek létfontosságúak, ahol valóban szükséges a beavatkozás, s valóban elérhető a változás a design eszközeivel.

Az Open Doors projekt kapcsán egy, Magyarországon egyre relevánsabb problémával találkoztunk. A nemzetközi szinten induló program a kényszermigránsok inklúziójának lehetőségeit, a sikeres integráció esélyeit vizsgálta az Európai Unió határországaiban, köztük Magyarországon. Az országba érkező menedékkérők száma 2013-ban az eddigiek tízszeresére, csaknem 16 000 főre növekedett, azonban a menekültek és menedékkérők csoportja még mindig láthatatlan a magyar társadalom számára.

Építész és grafikus tervezőként az Open Doors projekt során feladatunk elsősorban közvetlen célcsoportunk, a menekült és menedékkérő fiatalok igényeinek felmérése, illetve a probléma elméleti vizsgálatával párhuzamosan azok gyakorlatba ültetése volt.

A menekültlét

A migrációs folyamatoknak különböző vetületei, dimenziói léteznek. Beszélhetünk önkéntes és kényszer-, illetve legális és ille-

gális migrációról.¹ A genfi egyezmény alapján menekültnek csak azt tekinthetjük, aki egyszerre illegális és kényszeremigráns. Hiszen amíg az önkéntes migrációt általában gazdasági vagy ahhoz kapcsolódó megfontolások vezérik (munkavállalás/tanulás célú mozgás), addig a kényszeremigrációt kiváltó döntés háttérében háború, (politikai, vallási, nemzetiségi, nyelvi stb. szempontú) üldözés, esetleg természeti katasztrófa áll (veszélyben van a személy élete vagy emberi méltósága). Más kontextusban: a hazáját kényszer hatására elhagyó ember nincs birtokában a határ átlépéséhez szükséges okmányoknak, így kerül képbe a szökés, az embercsempészet és az ezzel összefonódó emberkereskedelem.

Menekültstátuszra jogosultnak tekinthetjük tehát mindazokat, akik hazájukat általuk megváltoztathatatlan okok miatt elhagyni kényszerülnek, alapvető emberi jogai sérülnek, saját hazájuk nem tud védelmet biztosítani számukra, ezért nemzetközi védelemre szorulnak. A tágabb értelemben vett migránssal szemben a menekült számára a szülőhazában maradás nem lehet valódi alternatíva.

A kultúra sorsa

Ma már nem létezik kulturálisan és etnikailag homogén társadalom: a kultúra – a kulturális antropológia szerint – nem országhatárok szerint rendeződik, hanem emberek kisebb csoportjai hordozzák. Ez a magyarázat arra, hogy olykor egy országon belül komolyabb kulturális különbségekkel találkozunk, mint országhatárokat átlépve. Ahogy a kultúra az identitás alapvető meghatározója, úgy annak egy darabját a menekült magával viszi a helyváltoztatás során. Tekintve, hogy a migráció során az egyén elveszíti a (helyben maradó) kulturális közeget, így egyértelművé válik, hogy a migráció a napi kölcsönhatás eredményeképp kulturális változásokat generál mind a menekültek, mind a fogadó ország szemszögéből. A kulturális veszteség és az új kultúrára való felkészületlenség következménye a kulturális sokk és az akkulturációs stressz. Mivel előbbi rövidebb, utóbbi hosszabb idejű találkozás eredménye, a menekültek (a bevándorlókkal egyetemben) az akkulturációs stressznek vannak kitéve.

Az akkulturáció kétirányú folyamat, s civilizációs változást teremt. Mivel ez hosszabb egymás mellett élés következménye, mind az érkező és a fogadó kultúrára egyaránt hatást gyakorol. A társadalmon belüli kulturális érintkezésben nem minden csoporttag vesz részt egyenlő mértékben, az ismeretlen kultúra befogadását vagy elutasítását egyaránt a folyamat részének tekint-

1 ENSZ Menekültügyi Főbizottság, UNHCR, Genf, 1951, <http://www.unhcr-centraleurope.org/hu/pdf/informacioforrasok/egyezmények/az-1951-es-egyezmény-es-az-1967-es-kiegészítő-jegyzokonyv.html> (Utolsó letöltés: 2013. május 1.)

jük. Az új kultúrával való találkozás élménye sokkoló hatású, kellemetlen élmény, amelyet az ismerős jelek és szimbólumok elvesztésével járó félelem kísér. Felelős ezért egyfelől az új kultúrára való felkészületlenség, másfelől pedig az egyén saját kultúrájának leértékelése. Az akkulturációval járó stressz folyamata hasonlóképpen épül fel, mint a kulturális sokké. Négy fázisra bontható: 1. úgynevezett mézeshetek (a kezdeti pozitív élmény); 2. krízis (a veszteségek realizálása); 3. felépülés (új magatartásforma kidolgozása az alkalmazkodáshoz); 4. alkalmazkodás (a felépüléskor realizált stratégia alkalmazása). A különbség az eltöltött időben és az ebből következő saját, illetve többségi kultúra változásában, továbbá a többségi társadalommal való kapcsolat kialakulásában mérhető.

Az akkulturációs stressz pozitív folyamatba is fordítható, tanulási folyamat részeként fontos szerepet tölthet be a személyiségfejlődésben. Ezek az új tapasztalatok új értékek, viselkedés- és magatartásformák elfogadását eredményezhetik.

A veszteség pszichológiája

A kulturális változás azonban nem meríti ki a migrációval járó pszichológiai következmények sorát; az otthontól való elszakadás halmozott veszteséggel jár. A menekülő egyén elveszíti személyes kapcsolatait és tulajdonságait, foglalkozását, megszokott környezetét. A problémamegoldó képességünket segítő gesztusokat, kódokat a szocializáció során szerezzük meg. Az új társadalomba való érkezés során viszont a személy elveszíti a társas érintkezés számára ismerős jeleit, szimbólumait, s ez potenciónalis feszültséget, éberséget és idegenségélményt szül. A migráció többszörös veszteséggé fogható fel,² amely a család, a közösség, a nyelv, a kultúra, az értékek és hiedelmek területét egyaránt érinti. A veszteség- és idegenségélményből fakadóan kialakul az identitászavar. Egyfelől a gyors társadalmi változások próbára teszik a magával hozott identitásmentát, másfelől pont ezek a különbözőségek segítik elő az újfajta identitás formálódását, amely eszköze lehet a többségi társadalomban való helytállásnak. Az egyén számára folyamatos kihívást jelent a diszfunkcionálissá vált identitáselemek módosítása. A sikeres szociális interakciók során kialakult társas háló kulcsfontosságú az alkalmazkodási folyamatokban. Ezeket a folyamatokat mélyítheti el a befogadó ország idegenekkel szembeni attitűdje.

A program során választott célcsoportunk több szempontból is speciális. Ők azok a fiatalok, akik kísérő nélkül érkeznek az ország területére. Nekik nem csupán a menekült léttel járó

2 Multiple loss – ld. Horvát-Militityi Tünde: Egy kultúraváltás szemszögéből láthatatlan migráncsoport élményuniverzumai: a helyvesztés és beilleszkedés pszichés dinamikája, 2011, 14, in Garza és Guero, 1974.

veszteségekkel és traumákkal kell megküzdeniük, hanem életkorukkal járó fejlődésbeli krízisekkel is. Ugyanakkor sokkal jobb lehetőségeik vannak az integrációra.

Kísérő Nélküli (menekült) Kiskorúak Gyermekotthona

2011 óta a Fóti Károlyi István Gyermekközpont hivatott befogadni az ország területére érkező kísérő nélküli kiskorúakat, akik menedéket (menekült vagy oltalmazott státuszt) kérnek, továbbá gyermekvédelmi ellátásuk biztosítását. Az ellátás teljes körű, megegyezően a magyar gondozottakéval, emellett egy gyám képviseli jogaik, érdekeik érvényesítését.³

A kísérő nélküli kiskorúak mindegyike hosszú és veszélyes utat tesz meg, ameddig (gyakran jól szervezett embercsempészet közreműködésével) Magyarországra eljut. Legtöbbször rendkívül összetett okokból kényszerülnek elhagyni otthonukat, hiszen többségük háborús övezetből érkezik: alapvetően a fegyveres harcoktól, atrocitásoktól való félelem, illetve az alapvető védelem hiánya, az emberi, gyermeki jogok megsértése lehet a menedékkérelem indoka. Nagy részük menekülésük előtt elvesztette szüleit, közvetlen hozzátartozóit. Legtöbb esetben súlyos trauma érte őket, amely rendkívül sérülékennyé teszi testi-lelki fejlődésüket. Legtöbbjük úgy tekint Magyarországra, mint egyfajta tranzitállomásra, nem pedig útjuk végcéljára, így kevésbé motíváltak az integrációra.

A nagykorúvá vált fiatal felnőttek a feltételek függvényében intézményi keretek között utógondozói ellátásban részesülnek, vagy utógondozó közreműködésével segítséget kapnak az önálló életkezéshez.

Saját tapasztalataink alapján azt láthattuk, hogy a Gyermekközpontban élők legnagyobb része 17–23 éves fiúkból áll, akik többnyire Afganisztánból vagy Pakisztánból érkeztek. Rajtuk kívül él még a központban egy somáliai csoport, néhány szír és iráni fiatal. A fluktuáció igen nagy, folyamatosan érkeznek újabb kiskorúak, de sokan közülük valóban csak átmeneti szállásnak tekintik a Gyermekközpontot, és egy-két éjszaka után továbbállnak. A körülbelül 90 ténylegesen itt lakó között csupán négy lány van, akik nehezen tudnak beilleszkedni a fiúk közé. A különböző nemzetiségű, sőt, a különböző afgán törzsekből származó csoportok is elzárkóznak egymás elől, tehát még a központon belül is erős szegregáltságot tapasztaltunk. Sokszor a különböző afganisztáni nemzetiségekből származó fiúk között nem csupán a történelmi és politikai ellentétek nehezítik a konfliktusmentes együttélést, hanem a közös nyelv hiánya is, hiszen a hazarik és

3 Vö. Fóti Károlyi István Gyermekközpont honlapja, www.kigyk.eu (Utolsó letöltés: 2013. március12.)

a darik perzsául, míg a pastuk pastu nyelven beszélnek, és vannak, akik egyáltalán nem értik a másik csoport nyelvét.

Akik menedéket kérnek, és így megkapják a megfelelő papírokat – ez akár több hónapos folyamatot is jelenthet –, azok Budapesten magyar iskolába, egy felzárkóztató osztályba járnak. Itt kiemelt szerepet kap a magyar nyelv oktatása, s ez egyben azt jelenti, hogy osztályukban csak bevándorlók, azon belül is főleg afgán fiúk vannak, így hiába kerülnek be a magyar közoktatási rendszerbe, esetükben az integrált oktatás nem valósul meg.

A fiúk az utcán ugyan európai ruhát hordanak, és már sok mindent tudnak a magyar kultúráról, otthon afgán ruhában járnak, afgán ételt esznek, és keleti zenét hallgatnak. Sokszor nosztalgiaiával beszélnek a menekülés előtti életükről és Afganisztánról. Fontosnak tartják nemzeti identitásuk megtartását, de a legtöbben tisztában vannak azzal, hogy a köztük és a magyarok között lévő kulturális különbségeket át kell hidalniuk, ha itt szeretnének maradni, és be akarnak illeszkedni a többségi társadalomba.

A folyamatot azonban tovább súlyosbítja a magyar társadalom hozzáállása. Természetes emberi reakció, hogy ha nem ismerünk valamit, akkor tartunk tőle. A bizalmatlanság visz minket arra, hogy személyes kapcsolat helyett sztereotípiákra támaszkodjunk, és azok alapján ítéljük meg személyeket.

„A bizalom – kis túlzással – az emberek közötti kapcsolatok egyik legfontosabb »olajozója«, társadalmi szinten pedig a társadalmi integráció egyik legfontosabb alkotóeleme.”⁴

A bizalmatlanságnak legtöbbször valóban a tudatlanság az oka, a valós információk és ismeretek hiánya. Mindezt alátámasztja a Dencső-Sík-féle kutatás. Ebben különösen érdekes az a módszer, ahogy a felsorolt etnikumok közé bekerül egy fiktív nemzet, a „pirézek”, annak vizsgálatára, hogy egy ismeretlen etnikummal szemben milyen mértékben elutasítóak a magyarok. A válaszok meglepőek, hiszen őket nemcsak az „idegenellenségek”, hanem a „mérlegelők” nagy része is elutasítja.

Sík Endre több kutatása is ezt az elméletet látszik alátámasztani. Mindebből világosan látszik, hogy a menekült fogalma mennyire nem világos a magyar társadalom többsége számára, illetve ezt a csoportot milyen közöny veszi körül.

A Dencső-Sík-féle kutatás⁵ szerint a magyarok 21%-a nyilatkozta azt, hogy van személyes ismerőseik között menekült. Tekintve, hogy Magyarországon csak néhány száz ember rendelkezik menekült státusszal, feltételezhetjük, hogy a válaszadók

4 Ságvári Bence: Az átmenetek kora?, in Kovách Imre – Dupcsik Csaba (szerk.): *Társadalmi integráció a jelenkori Magyarországon*, Argumentum, Budapest, 2012, 64.

5 Dencső Blanka – Sík Endre: Adalékok az előítéletesség mértékének és okainak megismeréséhez a mai Magyarországon, 2007, <http://www.publikon.hu/htmls/tanulmányok.html?ID=52essayID=459> (Utolsó letöltés: 2013. március 10.)

kitágították a „menekült” szó fogalmát, és ide számították a bevándorlókat vagy az itt dolgozó külföldieket is. Általánosságban azt állíthatjuk, hogy a magyar lakosság nagy része nincs tisztában a menekült szó jelentésével és súlyával. Sokszor találkozhatunk azzal a tévhitel, hogy a menekült fogalma hajléktalan embert vagy szökött bűnözőt takar.

Ugyanakkor a Fábán–Sík-kutatás⁶ szerint azok, akiknek személyes ismerőseik között van menekült, elfogadóbbak a menedékkérőkkel szemben, kisebb köztük az idegenellenesek aránya. Hasonló eredményt hozott a homoszexuálisokkal és a romákkal szembeni előítéletesség mérése is: azok, akik személyesen ismernek valakit ezekből a csoportokból, sokkal toleránsabbak, kisebb a teljes elutasítás aránya.

Mindezek az adatok alátámasztják a feltételezésünket arról, hogy a személyes kapcsolat és a témáról való ismeretek csökkentik az idegenellenességet és a diszkriminációt, ellenben növelik az elfogadást, és minden bizonnyal a „bizalmat” is, tehát nagyobb az esély az integrációra.

Az Open Doors kutatás és projekt kapcsán is felmerülnek ezek a problémák a nemzetközi és a helyi szinten egyaránt. Helyi szinten saját magunk tapasztalhattuk, hogy az emberek tájékozatlansága milyen elutasítást szül. A fóti lakosság egy része nincs is tudatában a Gyermekközpont ezen részlegének létezéséről, így csak csodálkozva szemlélik a kisvárosban megjelenő nyilvánvalóan nem magyar származású fiatalokat. Mindazoknak pedig, akik tudnak a hely létezéséről, sincsenek kellő információjuk arról, mit jelent menekültnek lenni, s kik is pontosan azok, akik idekerülnek.

Társadalmi integráció

A társadalmi integráció szükségszerű. Émile Durkheim szavaival élve „a társadalmi élet alapfeltétele. Valóban, egy olyan társadalom, amelynek a tagjait nem kapcsolná egymáshoz valamilyen tartós és szilárd kötelék, egy halom laza porhoz hasonlítana, amelyet a legkisebb szél is szétszórna a négy égtáj felé.”⁷

A többségi, avagy integráló társadalomnak az a célja, hogy a befogadott egyén minél inkább helyet kapjon az egészben, hogy az integrációs folyamat minél végsőbb fázisáig jusson el, míg az egyénnek az az ideális, ha a saját kultúrájából minél kevesebbet kell feladnia. Így az integrációs folyamat akkor nevezhető sikeresnek, ha mindkét fél optimálisnak érzi az integráció szintjét, „ha ráéptül az integrálandó egyéneket és csoportokat korábban irányító értékekre, világképekre, ambíciókra: ha az integrálandó

6 Fábán Zoltán – Sík Endre: Előítéletesség és tekintélyelvűség, 2006, <http://www.tarki.hu/adatbank-h/kutjel/pdf/a895.pdf> (Utolsó letöltés: 2013. március 10.)

7 In Némédi Dénes: *Durkheim*, Hallgatói Információs Központ, Budapest, 2006.

egyének és csoportok olyan szerepeket kapnak, amely számukra is természetes, sőt lehetőleg kívánatos”.⁸

A kultúra tekinthető az egyik legnagyobb integráló és társadalomszervező erőnek. Haviland mindezt úgy határozza meg, mint egy társadalom szabály- és normahalmaza, amelyet az adott társadalom tagjai helyesnek vélnék és elfogadnak. Minél integráltabb a kultúra, annál nagyobb integráló erővel bír, hiszen a „kultúra lényege éppen a társadalom integrációjának biztosítása”. Ily módon a kultúra kérdése kulcsfontosságú a menekült fiatalok integrációjának kérdésében.

A módszer

Victor Papanek bevezetőben idézett megállapítása szerint – „Minden ember designer” – mindenki tervez és megvalósít. A cél ezzel nem más, mint hogy a saját vagy egy tervező esetében mások életét is könnyebbé, kényelmesebbé tegyék. Ehhez hozunk létre eszközöket, módszereket, képeket, tárgyakat. Így kijelenthetjük, hogy a design – legyen szó akár formatervezésről, építészetről vagy tervezőgrafikáról – nem más, mint egy problémamegoldó módszer.

A bemutatott menekültügyi helyzetben, illetve közvetlen célcsoportunk, a kísérő nélküli kiskorú menekültek igényeire támaszkodva designerként egy olyan projektet indítottunk el, amely komplex módon kívánja kezelni a helyzetet és az azzal járó problémákat. Programunk egyik kulcseleme az interdiszciplinaritás és az inkluzív tervezés, amely nem csupán azt jelenti, hogy különböző szakmai ágak tervezőiként dolgoztunk együtt, hanem a tervezési folyamatba aktív résztvevőként vontuk be célcsoportunkat, a menekült fiatalokat. Ezáltal ők is részesei lehettek a problémafelvetéstől kezdve szükségletek felmérésén és a tervezésen át egészen a megvalósításig tartó folyamatnak.

Vizuális kommunikáció: az interkulturális kapocs

„A gondolkodás őseredeti anyagát képzetek, nem pedig szavak alkotják.”⁹ Mindig is fennállt az igény egy nemzetközi nyelv megteremtésére és használatára. A gondolat azonban ma, a globalizáció és nemzetközi mobilitás korában talán még nagyobb jelentőségű. A nyelv alapvető szükséglet ahhoz, hogy megértsük egymást, hogy kommunikáció jöjjön létre. Gondolhatnánk persze egy olyan mesterséges nyelv megteremtésére, mint az esz-

⁸ Uo.

⁹ Nyíri Kristóf: Az MMS képfilozófiájához, http://21st.century.phil-inst.hu/2002_konf/hn3_kot/nyiri.pdf (Utolsó letöltés: 2013. március 10.)

perantó. Ám vannak olyan kommunikációs formák, amelyek ősbibek, mint az írás, sőt talán ősbibek, mint bármilyen nyelv, s minden kultúrában már eleve léteznek. „Köztudott, hogy egy üzenet közvetítéséhez nem csupán szavakat használhatunk, hanem bizonyos esetekben képeket, színeket, formákat, szimbólumokat, jeleket és jelzéseket is.”¹⁰

Mindenütt képek és szimbólumok vesznek körül bennünket, s mindegyikük valamilyen jelentést hordoz, még azok is, amelyeknek alapvetően nem ez volt a szándékuk. Vannak azonban olyan képek, amelyek teljesen átveszik a szavak helyét, funkciójukból eredendően nem, vagy legalábbis nehezen helyettesíthetők verbális kommunikációval. Elég, ha a térképekre, zászlókra vagy az utcai jelzésekre gondolunk. Vannak olyan jelrendszerek is, amelyek nyelvi szisztéma szerint, de nonverbális eszközökkel kommunikálnak, mint a nemzetközi jelbeszéd. Az alapvetően kommunikációs célra született jelek olyan jelentőséggel bírnak, amely áthidalhat nemzetközi, sőt hipotézisünk szerint szociális problémákat. Ha a nyelv a kultúra része, avagy ha a kommunikáció kultúra, és fordítva, akkor egy nemzetközi nyelv segítségével létrejöhet egy olyan kommunikáció, amely átível a kulturális különbségeken, hiszen nem annak az eszközeit használja.

„A szavak megosztanak – a képek összekötnek” (Otto Neurath)

A fóti menekült fiatalok esetében a kommunikációnak különösen kiemelt szerepe van. Mindennapi szükségleteik, tájékozódásuk, életük megkíván egy közös nyelvet. Lakóhelyük falain belül ugyan mindig találnak segítséget vagy anyanyelvüket beszélő társakat, azonban amint elhagyják a Gyermekközpontot, rögtön problémát jelenthet egy hétköznapi feladat megoldása csupán a közös nyelv hiánya miatt. Természetesen az ő segítségükre is szolgálnak az utcai jelzések, a piktogramok, a képek, de sokszor személyes kommunikációjuk során nincs lehetőségük ezek használatára. Saját foglalkozásaink során azt tapasztaltuk, hogy egy-egy hiányzó kifejezés megértésekor előkerült a papír és ceruza, vagy esetleg egy fotó az internetről, amely áthidalta ezt a nyelvi problémát.

E párbeszédnek kulcsfontosságúak a munkálatok megkezdéséhez, hiszen tervezési folyamatunkban nagy szerepet játszik az igényfelmérés, amelyhez szükség van az ő véleményükre és annak kifejezésére.

A célközönség bevonása a tervezési folyamatba („designing with” a korábbi „designing for” helyett) már régóta ismert jelenség a skandináv országokban, illetve az Egyesült Államokban; ezt az elvet a szociális design képviselői kiemelten igyekeznek

¹⁰ Munari, Bruno: *Arte come mestiere*, Editori Laterza, Bari, 2011, 33.

szem előtt tartani. A személyes kapcsolat egyrészt eszköze a design-kutatásnak, amely biztosítja, hogy a közösség, akinek tervezünk, valóban szükségét lássa az adott terméknek, továbbá felméri, mik azok az összetevők, amelyek miatt a célközönség befogadja majd az elkészült alkotást. Így a tervek közös gondolkodás, konszenzus alapján születnek, ezáltal ideális esetben a résztvevők mindegyike azonosulni tud azokkal. A demokratikus tervezési folyamat a diskurzust helyezi középpontba, eszközt ad a felhasználók kezébe, így egy fenntartható folyamatot alapoz meg.

Építészeti szempont: az identitást adó élettér

A globális tendenciát tekintve ma 100 emberből 3 vándorol, 97 pedig a szülőföldjén marad a szegénységtől és megpróbáltatásoktól függetlenül.¹¹ A hazáját elhagyó vándor tehát ésszerű lény: csak akkor helyezi át életének súlypontját huzamosabb időre, ha az számára előnyös. A helykötődés és a helyidentitás fogalmát kezelhetjük párhuzamosan, azonban ki kell emelni, hogy a helykötődés a helyidentitás „magját” képezi.¹² Aktív kölcsönhatás következtében tehát kialakulhat a helykötődés, de csak bizonyos idő elteltével mondható, hogy ez a hely az önmeghatározás részévé válik. Az egyén nehezen mond le környezetéről, még ha a maradás nehézségekkel jár is. A menekültlét sajátossága, hogy számukra a szülőföldön maradás nem valós lehetőség, illetve későbbi visszatérésük esélye jelen helyzetben megítélhetetlen.

A környezetpszichológiában már körvonalazódott annak vizsgálata, hogy az ember érzelmi szálakat alakít ki az általa lakott térrel kapcsolatban (ez lehet akár egy szobasarok, egy ház, környék, város stb.).¹³ Fried hívta fel elsőként a figyelmet az egyén és a hely érzelmi kötődésére.¹⁴ Szerinte egy fontos hely kényszerű elhagyása az ember folytonosságérzetében jelent szakadást, ezzel mintegy elválasztva egymástól az identitás két szoros komponensét: a téri és a csoportidentitást. Ha az elsődleges territórium ténylegesen (leég) vagy pszichológiailag (negatív töltetet kap) megsemmisül, esetleg sérül, az a fontos társak elvesztésével azonos gyászt hív életre. A sérült helykötődés az elköltözés után a későbbi helyekkel való kommunikációban is megnyilvánulhat

11 Nagy Boldizsár: *A magyar menekültjog és menekültügy a rendszerváltozástól az Európai Unióba lépésig*. Erkölcsei, politika-filozófiai és jogi vizsgálódások, Gondolat, Budapest, 2012, 33.

12 Horvát-Militiyyi Tünde (2011): *Egy kultúraváltás szemszögéből láthatatlan migráncscsoport élményuniverzumai: a helyvesztés és beilleszkedés pszichés dinamikája*, 55. old. (Dúll, 2002)

13 Dr. Dúll Andrea: *A környezetpszichológia alapkérdései*. Helyek, tárgyak, viselkedés, L'Harmattan, Budapest, 2009, 121.

14 Dr. Dúll Andrea (2009): *A környezetpszichológia alapkérdései – Helyek, tárgyak, viselkedés*. (Budapest: L'Harmattan Budapest kiadó) (Fried, 1963)

(pl. díszítés hiánya, elhanyagolás, pusztulni hagyás, pusztítás).¹⁵ Az otthonvesztés egyik pszichológiai megfelelője a honvágy.¹⁶

A helyvesztés traumájára adható válasz a helykialakítás/helyteremtés: egyszerre küzd meg az egyén a régi környezet elhagyásával járó gyásszal és az új helyhez való alkalmazkodással. Új (környezetpszichológiai értelemben vett) helyet kell kialakítani, ami megvalósulhat az intim vagy a közösségi térben. A helyteremtés sikerében döntő szerepet játszanak a hely által biztosított újonnan kialakított társas kapcsolatok, illetve a helylyel, hely körül, helyben végzett tevékenységek. Ez tekinthető egyfelől megküzdési folyamatnak, illetve kulturális tanulásnak. A hely pszichológiai és valós kialakításának folyamata is kettős: egyszerre halványul az érzelmi kötődés az elhagyott hellyel és alakul ki kapcsolat az újjal. Így egyik oldalról könnyebb az elszakadás, másik oldalról pedig könnyebb a kötődés.

Gyakorlat

A célcsoport aktív részvételének tehát nem csupán a tervezésben, hanem a megvalósítási és kivitelezési folyamatban is fontos szerepe van. Az alkotás folyamatában mindenki részt vehet, hiszen a kreativitás mindenkinek a sajátja. A munka – és kiemelten a csapatmunka – célja ugyanaz, mint a képi kommunikációé: egy közös nevező létrehozása, új kapcsolatok teremtése az új otthonnal. A munkálatok olyan felületet teremtenek, amely segítségével a csoport tagjai mindenképpen párbeszédre kényszerülnek, a kommunikatív cselekvés integrációs szerepe pedig vitathatatlan. Tehát minden olyan cselekvés, amely kommunikációt feltételez, ezáltal minden csapatmunka elősegítheti az integrációt – s a fóti fiatalokú menekültek esetében ez volt a célunk.

„A szűkebb értelemben vett kultúra (...) kulcsszerepet tud játszani abban, hogy a társadalom tagjai ne csak passzív elszenvédői legyenek a változásoknak, hanem alkotói is.”¹⁷ Az alkotói részvétel nemcsak azt alapozza meg, hogy a megalkotott tárgy valós szükségleteket elégítsen ki, vagy célközönsége valóban használja majd, hanem egyben segíti a veszteséggel járó traumák feldolgozását. Az alkotó ember új tulajdont, új otthont teremt.

A fóti Gyermekközpontban végzett munkálatok során szerzett tapasztalatok is ezt támasztották alá. A közös kivitelezés okán mindenki a sajátjának érezte a művet és az azzal járó felelősséget, hiszen neki is része volt annak megtervezésében és

15 Dúll, i. m. 131.

16 Horvát-Militityi Tünde (2011): Egy kultúraváltás szemszögéből láthatatlan migráncsoport élményuniverzumai: a helyvesztés és beilleszkedés pszichés dinamikája, 66. old. Eurelings-Bontekoe, 1996

17 Kapitány Ágnes – Kapitány Gábor: A kultúra és az értékek szerepéről, in Kovách – Dupcsik (szerk.), i. m. 97.

megteremtésében. Ugyanígy az alkotás helyszíne is minden alkotó sajátjává vált, emlékek és konkrét objektumok fűzik őt oda.

A kivitelezési munkálatokban egy helyi gimnázium magyar diákjai is segédkeztek, csatlakozva a menekült fiatalok munkájához. Az általunk végzett feladatok, a közösségi tér felújítása, funkcionálissá tétele komoly csapatmunkát igényelt, nemcsak az eszközök kitalálása, hanem a megvalósítás szempontjából is. Azt tapasztaltuk, hogy a közös munka valóban már önmagában is integrációs lehetőségekkel bír, hiszen megteremti, sőt feltételezi az egymással való kommunikációt, tehát az együtt dolgozó csapat tagjai akarva-akaratlanul is többet tudnak meg egymásról. A program során a magyar és az afgán fiatalok közösen tevékenykedtek, közös cél érdekében hoztak létre valamit. Az eredmény rögtön érzékelhető volt: munka közben beszélgetések, közös emlékek és egy közös végtermék született, amelyre mindenki büszkén tekintett. Mindennek köszönhetően a fenntartás felelőssége közös célként lebeghet előttük.

A program kezdete óta eltelt egy év során tudatosult bennünk, hogy a valódi cél nem más, mint hogy a menekült fiatalok maguk is képesek legyenek fenntartani ezt a folyamatot, és ők maguk is kezdeményezőként és önálló alkotóként lépjenek fel. Ezáltal a folyamat maga önfenntartóvá válhat. A programban részt vett fiatalok maguk vonhatják be újonnan érkező társaikat, és adhatják át megszerzett tudásukat és tapasztalataikat. A design ezáltal nem csupán egy termék létrehozására alkalmas eszköz lehet, hanem annál sokkal összetettebb célokat is elérhet, ami esetünkben nem más, mint a társadalmi integráció.